

УДК 364.442.6

Роєнко В.І.*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та організації виробництва
Дніпровського державного технічного університету***Єфремова Н.Ф.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та організації виробництва
Дніпровського державного технічного університету*

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

SOCIAL PROTECTION IS AN IMPORTANT COMPONENT OF SOCIAL POLICY

АНОТАЦІЯ

У статті визначено зміст поняття «соціальний захист населення» та його мету. Розглянуто класифікації моделей соціального захисту. Обґрунтовано необхідність державного соціального захисту, що є пріоритетною складовою економічної політики. Охарактеризовано основні елементи державного соціального захисту населення. Висвітлено напрями формування сучасного соціального захисту в Україні.

Ключові слова: соціальна політика, соціальний захист населення, індексація доходів, мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум, безробітні.

АННОТАЦИЯ

В статье определены содержание понятия «социальная защита населения» и его цель. Рассмотрена классификация моделей социальной защиты. Обоснована необходимость государственной социальной защиты, которая представляет собой приоритетную составляющую экономической политики. Охарактеризованы основные элементы государственной социальной защиты населения. Освещены направления формирования современной социальной защиты в Украине.

Ключевые слова: социальная политика, социальная защита населения, индексация доходов, минимальная заработная плата, прожиточный минимум, безработные.

ANNOTATION

The content of "population social defense" and its purpose is defined in the article. The classification of social defense is considered here. The necessity of state social defense which is the priority of economic policy has been proved in the work. The main constituents of state social defense have been described. The directions of modern social defense formation in Ukraine have been considered in the article.

Key words: social policy, social defense of population, indexation of income, minimal wages, living wage, unemployment.

Постановка проблеми. Складовою соціальною політики є гарантування прав громадянам України на соціальний захист. Соціальна політика і соціальний захист населення є пріоритетними складниками економічної політики, що пов'язані з глибинними змінами в економіці. По-перше, економіка досягла такого рівня забезпечення, коли вона повинна безпосередньо орієнтуватися на людину та її потреби, а по-друге, соціальний компонент починає відігравати роль провідного чинника соціального розвитку країни. Ознайомлення з головними елементами соціальної політики, моделями її реалізації в країні, перспективними напрямами формування сучасного соціального захисту – основне завдання статті. Із соціальним захистом

населення та державними соціальними гарантіями тісно взаємопов'язані проблеми фінансової та макроекономічної стабільності в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з соціальною політикою та розглядом соціального захисту і гарантій, досліджують як зарубіжні, так і вітчизняні фахівці. Серед сучасних українських та закордонних авторів можна виділити В. Гейця (зробив комплексний аналіз стану та визначальних тенденцій економіко-соціального розвитку України в період кризи) [1], О. Амошу (розглядає питання, пов'язані із захистом прав та гарантій робітників у сфері охорони праці) [2], О. Крентовську (доводить, що важливим інструментом в побудові цілісної системи державних соціальних гарантій є соціальні стандарти та нормативи) [3; 4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте більшість авторів висвітлює загальні або специфічні питання, і майже відсутні конкретні роботи, присвячені сутності та особливостям соціального захисту в Україні.

Мета статті полягає у вивченні засобів і методів, перспективних напрямів формування сучасного соціального захисту населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Потреба у соціальному захисті зумовлюється природою ринкової економіки. Ринкова економіка не може забезпечити справедливий розподіл доходів. Вона приводить до їх диференціації, в результаті чого частина населення опиняється за межею бідності. Цим породжується потреба у державному соціальному захисті населення.

Поняття соціального захисту може вживатися в широкому і вузькому сенсі. Під соціальним захистом у вузькому сенсі розуміють сукупність дій, спрямованих на надання допомоги під час життєвих криз. Соціальний захист у широкому сенсі – це певні види колективного забезпечення, що мають на меті підтримку добробуту людей і включають у себе, окрім безпосередньо допомоги у складних життєвих ситуаціях, запровадження механізмів, спрямованих на те,

щоб запобігти виникненню таких ситуацій. Наприклад, захист працюючих відбувається завдяки державному регулюванню мінімальної заробітної плати. Таким чином, соціальний захист населення як соціальний інститут є сукупністю економічних, соціальних та правових заходів держави, що забезпечують усім громадянам країни рівні можливості для підтримання певного рівня життя. В ідеалі держава повинна будувати соціальний захист таким чином, щоб, окрім вирішення індивідуальних проблем кожної людини, забезпечувати інтереси суспільства загалом. Соціальний захист в широкому сенсі включає в себе соціальну допомогу, соціальне страхування та соціальні гарантії. Система соціальних гарантій та соціального захисту є чинником підтримання не лише економічної рівноваги в суспільстві, але й їх динамічної рівноваги у процесі економічних змін.

Існують декілька класифікацій моделей державного соціального захисту. Перша класифікація моделей соціального захисту розроблена Ф. Вільямсом. Її особливість полягає в тому, що в основу класифікації покладено вплив ідеології та політичних принципів на соціальну політику. Він виділяє такі три моделі: антиколективізм (роль держави мінімальна, усім членам суспільства надаються шанси самореалізуватися на ринку); соціальний реформізм (роль держави поміркована, поєднана з наданням допомоги приватними та добровільними організаціями); держава «загальної доброти» (роль держави велика, універсальна, базована на потребах).

Наступна класифікація моделей соціального захисту представлена Р. Тітмусом, яку він запропонував у 1974 році. Критерієм, який покладено в основу класифікації, став принцип розподілу державної соціальної допомоги. Р. Тітмус виділив три моделі державних систем соціального захисту: залишкову модель (базується на прийнятті соціальної відповідальності держави за життя її людей); інституційно-перерозподільчу модель (базується на прийнятті державної соціальної відповідальності за життя людей в країні); модель індустріальних досягнень (деякі напрями соціальної політики розглядаються як такі, що підтримують економічний розвиток в країні).

Класифікація моделей соціального захисту за Лейбфрідом і Еспінгом-Андерсеном базується за принципом «сімейної схожості». Їх чотири моделі є чотирма групами країн, які характеризують переважно європейські підходи до соціального захисту:

1) Скандинавські країни (Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія), де соціальний захист розвинутий найкраще;

2) «Бісмаркові» країни (Австрія, Німеччина) є прикладами «інституціональної» моделі соціального захисту;

3) Англосаксонські країни (Велика Британія, США, Австралія, Нова Зеландія) застосовують «залишкову» модель;

4) «Латинське узбережжя» (Іспанія, Португалія, Греція, Італія, Франція) – країни, де соціальне забезпечення перебуває у початковому стані [5, с. 36–38].

Але останнім часом використовують спрощений підхід до виділення моделей, згідно з яким в сучасному світі спостерігається розвиток лише двох основних моделей соціального захисту, а саме ліберальної (залишкової) та соціально-демократичної. Мета соціальної політики в рамках ліберальної моделі – забезпечення рівності можливостей, рівних шансів для самореалізації. Роль держави в наданні соціального захисту полягає у створенні відповідних умов, обсяг соціального захисту скорочується, а держава бере на себе тільки ті функції, які не здатна виконати самотужки особа чи сім'я. Головна мета соціальної політики в рамках соціально-демократичної моделі – досягнення соціальної справедливості, подолання нерівності, що виникає під час розподілу економічних та соціальних ресурсів. Завдання держави – гарантувати та забезпечувати визначений рівень доходів та соціальних послуг незалежно від трудового внеску. Соціальний захист в цій моделі гарантується як право, а потреби населення є підставою для визначення межі соціальних витрат [6].

Хотілось би знайти та охарактеризувати модель соціального захисту, характерну для України. Перехід до ринкових умов господарювання вимагає розробки ефективної системи соціального захисту населення. Така система в Україні створена та складається з таких складових: індексація доходів населення, установлення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму, система компенсаційних виплат, державне регулювання цін на найважливіші товари споживчого призначення, служба зайнятості й організація соціального захисту безробітних. Розглянемо деякі з них.

Індексація доходів населення є збільшенням виплат населенню у зв'язку зі зростанням споживчих цін. У світовій практиці індексація доходів компенсує тільки 60–65% зростання споживчих цін. В Україні індексацію використовували тільки для груп населення з фіксованим заробітком (пенсіонери, студенти, працівники охорони здоров'я, освіти, державні службовці). Але сьогодні доходи населення не індексуються. Базою для індексації доходів населення є індекс зростання споживчих цін. Для розрахунку цього індексу береться зростання цін, але не за всіма споживчими товарами, а тільки за тими, що входять у «споживчий кошик», тобто тими видами продуктів і товарів народного споживання, що є першою необхідністю. Сьогодні в споживчому кошику України налічується 300 послуг. Для порівняння слід сказати, що в Іспанії та Німеччині їх близько 480, Англії – 350. Українці за підсумками 2013 року на продукти харчування витрачали 55% свого доходу, сьогодні ця частка складає 78%. Відзначимо, що в Іспанії, Франції та Ні-

меччині частка витрат від загальних доходів не перевищує 15%. А загалом жителі Європи витрачають менше 20% на їжу.

Прожитковий мінімум в Законі «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 14 квітня 2000 року визначено як «вартісну величину достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб» [7]. Нині показник величини прожиткового мінімуму залишається одним із ключових під час характеристики рівня життя населення, є основою для реалізації соціальної політики, встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та розмірів соціальної допомоги населенню.

Обсяг прожиткового мінімуму містить два елементи, а саме фізіологічний та соціальний. Фізіологічний мінімум – це вартісне вираження матеріальних цінностей, найнеобхідніших для існування людини. У світовій практиці він становить 85–87% загального прожиткового мінімуму, а решта припадає на соціальну частину – певний набір духовних цінностей мінімально прийняттого рівня життя.

Незважаючи на те, що прожитковий мінімум на одну особу і для основних соціально-демографічних груп із року в рік в Україні зростає (2013 рік – 1 108 грн., 2014 рік – 1 176 грн., 2015 рік – 1 176 грн., 2016 рік – 1 330 грн., 2017 рік – 1 544 грн.), він ледве дає змогу забезпечити первинні або фізіологічні потреби людини (головним чином здоров'я, оскільки цей мінімум не враховує вартість ліків і лікування) та практично ігнорує соціальні потреби, які є невід'ємною складовою гідного життя.

У глосарії з трудового права та соціально-трудова відносин прожитковий мінімум визначений як рівень заробітної плати, достатній для задоволення основних життєвих потреб сім'ї середнього розміру в конкретній економіці [8, с. 111–115]. Це визначення відрізняється від українського перш за все тим, що прожитковий мінімум розраховується не для однієї особи, а для сім'ї середнього розміру і пов'язується не зі споживанням, а з розміром заробітної плати.

Наприклад, у Литві прожитковий мінімум визначається на основі потреб сім'ї з 4-х осіб: хлопчик 14 років, дівчинка 6–8 років та двоє дорослих. Для інших сімей використовуються спеціальні коефіцієнти. Продовольча частка включає понад 50 видів товарів і становить 45–50% мінімального споживчого бюджету.

У Болгарії прожитковий мінімум визначається на основі споживчих кошків, яких було запропоновано шість залежно від комбінацій щодо складу сімей за їхніми ознаками. Харчова частина кошика містить градації для працюючих, пенсіонерів та дітей, включаючи 149 позицій продовольчих товарів. В різних країнах ви-

користується або ж соціальний, як у Литві, Білорусії та Естонії, або ж фізіологічний прожитковий мінімум, як, наприклад, у Росії чи Казахстані [9, с. 50–53]. Загальний показник вартісної оцінки споживчого кошика в Україні на січень 2016 року становив 2 880 грн., з урахуванням інфляції (за сім місяців – 4,8%) він виріс до 3 018 грн., а мінімальна зарплата залишилася на рівні 1 330 грн. [10]. ООН визначив світовий поріг місячного прибутку на особу в розмірі 510 дол. Це означає, що якщо людина отримує менше, то вона живе за межею бідності.

Підсумовуючи, можна наголосити на тому, що розмір прожиткового мінімуму в Україні всупереч законодавству затверджується не з метою забезпечення встановлених соціальних прав, а виходячи з можливостей виділення обмежених бюджетних сум; норми розрахунку застарілі; відсутній законодавчий механізм коригування із зростанням цін в умовах інфляції тощо.

Найпершим видом соціального захисту, встановленим законодавством України, є мінімальний розмір заробітної плати. На практиці її величина ніяк не може досягти прожиткового мінімуму і ледве забезпечує виживання людини. Очевидно, що встановлений нині розмір мінімальної заробітної плати (1 378 грн. на 1 січня 2016 року, 1 600 грн. на 1 січня 2017 року) аж ніяк не може задовольнити потреби працівника та його родини. За таких умов заробітна плата втрачає свою мотиваційну функцію щодо забезпечення відтворення робочої сили і стимулу до праці. Наявність роботи не є гарантією хоча б мінімального достатку.

У Конвенції МОП № 131 (ст. 3) зазначається, що фактори, які враховуються під час визначення рівня мінімальної заробітної плати, включають, наскільки це можливо й прийнятно відповідно до національної практики та умов, потреби працівників та їхніх сімей, беручи до уваги загальний рівень заробітної плати в країні, вартість життя, соціальні допомоги й відносний рівень життя інших соціальних груп. При цьому в розвинутих країнах мінімальна заробітна плата перевищує прожитковий мінімум у 2–2,5 рази. Водночас вона регулярно переглядається для збереження стабільності її відношення до середньої заробітної плати, яка, як правило, зростає швидше, ніж мінімальна заробітна плата.

Аналіз вітчизняної практики показує, що в державі рівень мінімальних гарантій в галузі оплати праці фактично є фікцією. Мінімальна заробітна плата не може зводитись до встановленого прожиткового мінімуму (оскільки він не забезпечує фізіологічного виживання навіть наполовину) і не може бути нижчою за цю межу. Встановлення мінімальної заробітної плати має стати одним з елементів державної політики, спрямованої на боротьбу з бідністю та надання особам, що працюють за наймом, необхідного соціального захисту стосовно мінімально допустимих рівнів оплати праці. Інакше не тільки

розширене, але й просте відтворення робочої сили стане неможливим. Мінімальна зарплата повинна забезпечувати відтворення працюючого та його сім'ї, вона повинна змінюватись з урахуванням вартості життя та інших економічних умов. Необхідно перетворити мінімальну заробітну плату на дійсно мінімальну соціальну гарантію для працюючого населення. Головним завданням соціальної політики є не нарощування номенклатури та розмірів соціальних виплат, а створення належних умов для встановлення адекватної оплати праці для того, щоб працюючі громадяни мали можливість самостійно вирішувати проблеми власної сім'ї, її утримання.

Іншим державним соціальним захистом є мінімальна пенсія за віком, що встановлена в розмірі 1 074 грн. (станом на 1 січня 2016 року), на 1 січня 2017 року – 1 247 грн., що дорівнює прожитковому мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Пенсіонери є найменш захищеною категорією населення. Згідно з даними статистики кожний сьомий пенсіонер отримує пенсію у розмірі прожиткового мінімуму або нижче. Варто сказати, що 90% пенсіонерів в Україні є бідними, чинна пенсійна система не забезпечує важливого зв'язку між зусиллями і винагородою, податки на пенсійне страхування високі, а пенсійні виплати неадекватно малі. Майже 3 млн. громадян похилого віку належать до малозабезпечених і потребують у тому чи іншому вигляді допомоги від держави. Через обмеження максимального розміру пенсій, призначених за Законом «Про пенсійне забезпечення», 2/3 пенсіонерів отримують майже однакові пенсії, а різниця між максимальною та мінімальною пенсіями становить лише 50 грн. Ці та інші нерозв'язані проблеми пенсійного забезпечення постійно вимагають його реформування. У зв'язку з фінансово-економічною кризою, що склалася в Україні, можна передбачити, що накопичений позитив у сфері надання державою соціальної підтримки населенню недостатній. Тому, на нашу думку, перед країною постала проблема збереження вже наявної системи соціального захисту тим верствам населення, які її потребують, а також розробки нової стратегії спрямування економіки на розвиток, а не на споживання.

Висновки. Якщо взяти до уваги поділ моделей соціального захисту на ліберальну та соціально-демократичну, то можна сказати, що Україна буде останню модель, але формування такої моделі потребує удосконалення всієї соціальної політики. Сьогодні назріла нагальна потреба впровадження в життя якісної системи соціального захисту населення з позиції нормальної життєдіяльності людини. Соціальні стандарти та соціальний захист населення – це ідеологія життя, яка вже давно слугує базовим принципом в Європейських країнах.

Відповідно до українського законодавства державні соціальні стандарти, гарантії і нор-

мативи є основою для розрахунку видатків на соціальні цілі та формування на їх основі бюджетів усіх рівнів та соціальних фондів. Аналіз показує, що більшість соціальних видатків, що затверджуються Законом України «Про Державний бюджет України», є значно нижчими, ніж передбачено відповідними соціальними законами. Це пояснюється тим, що під час визначення деяких видів державних соціальних допомог закладається навіть не прожитковий мінімум, а рівень забезпечення прожиткового мінімуму для відповідних демографічних груп населення (він щорічно встановлюється в Законі про Державний бюджет), що істотно знижує розмір допомог. Вищевикладені міркування щодо сутності та значення категорій «соціальний захист» та «соціальні гарантії» дали змогу зробити висновок, що в Україні якісна система соціальних стандартів та захисту поки що тільки створюється. Формування такої системи потребує удосконалення положень Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії».

Необхідною є розробка системи соціальних стандартів, яка б дійсно забезпечувала гідний рівень життя населення та відповідала європейським стандартам, при цьому її запровадження має передбачати поступові етапи досягнення цих стандартів протягом декількох років окремо для кожної категорії населення. З огляду на це в основу розрахунку допомог необхідно закласти не прожитковий мінімум, як це визначається в чинних соціальних законах, а соціальні стандарти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Геєць В. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави / В. Геєць. – К., 2009. – 697 с.
2. Державні цільові програми та упорядкування програмного процесу в бюджетній сфері / [О. Амоша, В. Геєць, Т. Приходько]. – К. : Наукова думка, 2008. – 384 с.
3. Крентовська О. Управління державними соціальними гарантіями в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук / О. Крентовська. – К., 2005.
4. Крентовська О. Розвиток системи державних соціальних гарантій в умовах формування ринкового мотиваційного механізму / О. Крентовська // Вісник УАДУ. – 2004. – № 12. – С. 405–413.
5. Іванова О. Соціальна політика: теоретичні аспекти : курс лекцій / О. Іванова. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2003. – 103 с.
6. Новікова О. Концепція соціальної політики України: проблеми і шляхи розв'язання / О. Новікова // Соціальна політика і соціальна робота. – 1998. – № 2. – С. 5–14.
7. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України // Відомості Верховної Ради. – 2000. – № 48. – Ст. 409.
8. Глосарій із трудового права та соціально-трудова відносин (з посиланням на досвід Європейського Союзу). – К. : Видавничий дім «Стилос», 2006. – 233 с.
9. Яким є прожитковий мінімум в Україні // Соціальна політика: проблеми, коментарі, відповіді. – 2013 – Листопад-грудень. – С. 50–53.

10. Розмір мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму для працездатних осіб з 1 січня 2016 року – 1378 грн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ck.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/231053.html>.